

QARABAĞ BÖLGƏSİNİN YABANI TƏRƏVƏZ BİTKİLƏRİ

Sabir Həsənov

AMEA-nın Genetik Ehtiyatlar İnstitutu

Qarabağ bölgəsi düzən, dağətəyi və dağlıq-meşəlik ərazilərdən ibarətdir. Qarabağın dağlıq hissəsi bütövlükdə Kiçik Qafqazın şərq enişlərində yerləşir, Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı Kiçik Qafqazın mərkəzi və şərq hissələrini tutur. Bu rayonlar və Qarabağın dağlıq hissəsi yağmurların çox, bitki örtüyünün zəngin olması ilə səciyyələnir. Burada yabani tərəvəz bitkilərinin çoxsaylı növləri yayılmışdır ki, onların da böyük təsərrüfat əhəmiyyəti vardır. Yabani tərəvəzlərin tərkibi sulu karbonlar, zülallar, yağlar, vitaminlər, qələvi xassəli mineral duzlar, üzvi turşular, aromatik və spesifik dadverici maddələrlə zəngindir. İnsanlar qidalanmada onlardan müntəzəm şəkildə istifadə etdikdə əsəb sisteminin fəaliyyəti nizamlanır, iştaha və yoluxucu xəstəliklərə qarşı davamlılıq artır, əmək qabiliyyəti yüksəlir. Bir çox hallarda yabani tərəvəz bitkilərinin tərkibi mədəni tərəvəzlərdəkinə nisbətən daha zəngin olur, faydalı maddələrin qatılığı daha yüksək olur. Burada bitən Qafqaz cacığının kök meyvələrində 3,6% zülal, 27,6% azotsuz ekstraktiv maddələr vardır. İri atpıtrağı bitkisinin köklərində 27-45% inulin, baldırğanın yarpağı və zoğlarında 10% şəkər, 16% zülal, 200 mq% C vitamini vardır. Kəlbəcər rayonunda bitən yabani mərzə həmin növdən olan mədəni mərzədən çox-çox aтиrlidir. Gicitkənin tərkibində çoxlu miqdarda K vitamini mövcuddur.

İşğal dövrünə qədərki tədqiqatlar zamanı təkcə Kəlbəcər rayonunda 33 növ yabani tərəvəz b kisi toplanıb öyrənilmiş, qalan rayonlar da daxil olmaqla orada 50-dən artıq yabani tərəvəz bitki.. növü aşkar edilmişdir. Ən çox istifadə edilən yabani tərəvəzlərin tərkibində yüksək miqdarda sulu karbonlar, zülallar, C, A, PP vitaminləri, efir yağları vardır və həmin vitaminlərin miqdarı bir çox uyğun mədəni tərəvəz bitkilərində olduğundan xeyli yüksəkdir. Qarabağ ərazisində yabani soğanların *A.kunthianum* Vved., *A.maria* Bordz., *A.moschatum* L., *A.pulchellum* G.Don., *A. Paniculatum* L., *A.szovitsii* Regel., *A.stamineum* Boiss., *A.rotundum* L., *A.schoenoprasum* L., *A.albidum* Fisch., *A.aucheri* Bieb., *A.myranthum* Boiss., *A.dictyoprasum* C.A.Mey., *A.erubescens* C.Koch., *A.gramineum* C.Koch. və s. növləri yayılmışdır ki, onların hamısı qida əhəmiyyətlidir.

Yabani tərəvəz bitkilərindən tərşun, nanə, yarpız, zirə, cırə, istiot, sarımsaq, sürvə, dağ nanəsi, qaraqınıq, rozmarin, əvəlik, xaş-xaş, vəzəri, şüyüd, kəvər, xiyar otu, qazayağı, mərzə, uşqun (rəvənd), cırhavuc, kəklik otu, qıttıq otu, çasır, keşniş, adaçayı, soğan, tikanlı kəvər, baldırqan, ciriş, ispanaq, qalib soğan, ayı soğanı, xəzaz, yayla soğanı, qarabənövşəyi soğan, akaka soğanı, kəvər, mirvari soğan, gicitkən, qatran, xəşəmbül, dağ keşnişi, dişəvər, ləkəli cacıq, poruq və s. ədviyyat bitkisi kimi də istifadə olunur. Yabani tərəvəz bitkilərinin əksəriyyəti soyuğa davamlıdır və bütün il boyu istifadə oluna bilir. Yabani tərəvəz bitkiləri səpilmədən əmələ gəlir, hətta insanların istifadə edə bilmədiyi yerlərdə də bitə bilir. Çəpərlər və divarların dibi, meşələr, bağlar, ağaclar və kolların dibi, arx və yol kənarları, əkilməmiş və istifadəsiz yerlər, mədəni əkinlərdə cərgə və bitki aralarındakı boş yerlər yabani tərəvəzlərin bitdikləri yerlərdir. Bu yerlər əkilən yerlərə bərabər, yaxud onlardan çox olur. Belə ərazilərdə özü bitən yabani tərəvəzlərdən tam və səmərəli istifadə olunarsa, bu sahədə qayda yaradılsa, insanların qida təminatı müəyyən qədər ödənilmiş olar. Yabani tərəvəzlərin əksəriyyətindən qədim zamanlardan dərman kimi də istifadə edilmişdir. Tikanlı kəvəri konservləşdirmək hələ keçən əsrdən əhəmiyyətli sayılmışdır. Yabani tərəvəz bitkilərinin hamısı cəyni zamanda qiymətli yem və dərman bitkiləridir. Bir sıra bitkilər həm də bəzək bitkiləridir.